

update daily collective conscience. It seems that none of them has in its pure form, but apparently it is an advantage of negative elements of legal psychology characteristic of everyday consciousness, in cases of non-state justice led to sometimes screaming beyond the right.

It is noted that in the law-making is an important adoption to legal consciousness of the people and one of a individuals and social groups.

It is concluded that the content of justice as a direct source of law in the enforcement of justice due to the particular subject of such activities.

Key words: legal consciousness as a source of law, the revolutionary justice, customary law, traditional village court, lynching.

УДК 341.1; 34(477)

А. В. МАКАРЧУК,
кандидат юридичних наук

ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВА РОЗВІДКА

Одним із ключових принципів міжнародного права, дотримання якого після 1945 р. стало головним завданням усіх членів міжнародної спільноти, є закріплений статтею 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй принцип утримання від застосування у міжнародних відносинах погрози силою або застосування сили. Цей принцип, сформульований правостановлюючим документом ООН, виключає будь-яке звернення до силових методів як засобу міжнародної політики, окрім вжиття сили для самозахисту держави від зовнішньої агресії; або ж міжнародним співтовариством за мандатом Ради Безпеки ООН.

Проблема міжнародно-правового обґрунтування застосування сили, включаючи недопущення її неправомірного застосування, була об'єктом наукових розвідок учених – теоретиків міжнародного права – П. Джессапа, К. Райта, К. Грей. Серед вітчизняних авторів слід особливо відзначити вклад В. Н. Денисова, Л. Д. Тимченка, В. С. Кульчицького, Т. В. Чехович. Зазначені праці підводять теоретичну базу права міжнародної безпеки.

У нашому дослідженні ми ставимо за мету охарактеризувати практику застосування механізмів недопущення потенційних та припинення триваючих випадків порушення принципу незастосування сили в міжнародній політиці. Ми маємо намір описати найхарактерніші прецеденти, посилання на які сприятиме розв'язанню актуальної кризи міжнародних відносин.

Заборона застосування сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави (що згідно із статтею 1 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН і є визначенням агресії [1]) поширюється не лише на безпосередні заходи воєнного характеру, а й на непрямі заходи, які містять ознаки агресії (наприклад, постачання військової техніки, навчання та допомога в організації розвідки інсургентам всередині іншої держави). Варто відзначити втім, що надання інсургентам економічної допомоги не підпадає під визначення застосування сили [2, р. 318].

Побічно відзначимо, що застосування сили як засобу міжнародної політики має певні категорії, відмінні за своїм правовим режимом. Найширше їх можна поділити на дві групи: такі, що відбуваються в умовах мирного часу, та такі, що відбуваються в час війни. Одним із найважливіших концептів Статуту ООН є те, що у разі порушення крайною заборони на застосування сили таке діяння не призводить до настання війни, натомість є протиправним актом агресії, вчиненим у мирний час. Якщо держава, по відношенню до якої вчинено акт агресії, відповіла на неї та таким чином вдалась до права на самозахист, але при цьому не зайшла далі відбиття самої агресії, такі відносини слід розглядати як агресію, що була відбита самозахистом, але знову ж таки не війною. Якщо держава, що піддалась агресії, у відповіді на неї перевершила саму агресію (наприклад, не лише відтіснила війська держави-агресора зі своєї території, а й вторглась на територію держави-агресора), у такій ситуації, залежно від деяких додаткових кваліфікуючих ознак, може йти про застосування правового режиму війни [2, рр. 318–319]. Дана кваліфікація є особливо важливою з огляду на відмінності правових режимів мирного часу та війни щодо статусу третіх держав та їх можливості брати участь у конфлікті.

Важливим завданням світового співтовариства, відтак, є запобігання застосуванню сили державами всупереч положень Статуту ООН, на ранніх стадіях, поки таке порушення не призвело до розгортання широкомасштабного воєнного конфлікту.

В загальноприйнятій практиці стосовно держави, яка порушила заборону на використання сили як засобу зовнішньої політики, міжнародною спільнотою може бути вжитим один із п'яти механізмів. Перші три з них відомі ще «старому» міжнародному праву, тобто системі міжнародного регулювання, що діяла до завершення Другої світової війни. Решту два є новелами «нового» міжнародного права, тобто застосовуються в сучасній системі міжнародних відносин, створення якої пов'язано із заснуванням Організації Об'єднаних Націй.

Фундаментальним принципом правового режиму незастосування сили як засобу міжнародної політики є невизнання світовим співтовариством будь-яких здобутків держави-агресора, отриманих внаслідок застосування сили. Таким чином першим наслідком є нікчемність усіх здобутків агресора.

Це закріплено, серед іншого, Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, схваленою Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 2625 (XXV) від 24 жовтня 1970 року. Декларація вказує, що територія держави не повинна бути об'єктом надбання іншої держави внаслідок погрози силою або її застосування і що будь-яка спроба, спрямована на часткове або повне порушення національної єдності та територіальної цілісності держави або країни, або їхньої політичної незалежності, несумісна з цілями і принципами Статуту [3]. Принцип також реалізовано Віденською конвенцією про право міжнародних договорів, згідно з статтею 52 якої, договір, укладення якого було здійснено внаслідок погрози силою або її застосування, вважається нікчемним [4]. Нікчемність будь-яких терито-

ріальних здобутків унаслідок агресії прямо сформульована ч. 3 статті 5 спеціального міжнародного акта – Резолюції 3314 (XXIX), що дає визначення агресії.

Іншим можливим наслідком порушення державою заборони на застосування сили може бути приєднання до конфлікту третіх сторін, що як відповідь можуть відмовитись від нейтралітету та застосувати стосовно держави-агресора примусові заходи. Такий обов'язок покладено на усіх учасників світового співтовариства зокрема й уже названою Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин, яка вказує, що держави мають співпрацювати задля недопущення використання сили як засобу політики.

Історія застосування заходів цього типу сягає античного права та знаходить поширення в міжнародних відносинах доби Середньовіччя. До початку XX ст. для їх позначення вживається термін «репресалії», втім з заснуванням Ліги Націй в обіг входить та набирає загальноновизнаного вжитку категорія «санкцій». Стаття 16 Статуту Ліги Націй вказувала, що у разі, якщо член Ліги вдається до застосування сили на порушення Статуту організації, інші її члени «зобов'язуються терміново припинити з ним усі торгові та фінансові відносини». Описаний в загальних рисах, без чітких формул, механізм виявився недієвим.

Саме це стало однією з причин перегляду творцями Організації Об'єднаних Націй підходу до системи міжнародного примусу, що мав застосовуватись до держави-агресора. У Главі VII Статуту ООН Рада Безпеки наділяється компетенцією визначати заходи невоєнного (йдеться про санкції), а також воєнного характеру, надаючи цьому органу право вимагати від держав-членів ООН виконання цих заходів. Компетенцію накладення санкцій закріплює стаття 41 Статуту, перелічуючи як приклади повне або часткове переривання економічних відносин, залізничного, морського, повітряного, поштового, телеграфного, радіо або інших видів сполучення, а також розрив дипломатичних зносин. Рада Безпеки ООН має право накладати й інші заходи, не пов'язані із залученням збройних сил для здійснення тиску на країну-агресора.

Історію застосування санкцій Організацією Об'єднаних Націй можемо умовно поділити на три періоди. Перший – від заснування ООН до 1990 р. – включає лише два випадки їх застосування – по відношенню до Південної Родезії (тепер – Зімбабве; 1966 р.) та ПАР (1977 р.). Предметом санкцій було торгове ембарго щодо певних видів товарів та озброєння. Другий період – 1990-ті рр. – характеризується застосуванням т. зв. всеосяжних санкцій – повної заборони торгових зносин із державою, що зазнавала впливу. Адресатами санкцій в цей період виступили зокрема Ірак (1990 р.), Югославія (1992 р.) та Гаїті (1994 р.). Наприкінці 1990-х, ООН переходить до т. зв. адресних санкцій, що означає накладення певних обмежень на окремі сектори економіки держави-агресора або щодо окремих осіб, наділених владними повноваженнями. Всього за історію застосування санкцій ООН, такі заходи впливу накладались щодо трьох десятків суб'єктів міжнародного права, переважна більшість – протягом останнього десятиріччя.

Слід звернути увагу, що санкції ООН зосереджуються лише на невоєнній допомозі, наприклад через недотримання третіми державами зобов'язань

перед державою агресором. Тут простежується найважливіша відмінність між режимом війни та режимом «агресії та самооборони»: воєнний режим вимагає від третіх держав зберігати нейтралітет по відношенню до воюючих, у той час як підтримка держави, що піддалась агресії в «мирний» період є прийнятною.

Третім класичним наслідком агресії є накладення на державу-порушника обов'язку компенсувати усю шкоду, заподіяну державі-жертві внаслідок застосування сили. Хрестоматійними прикладами репарацій є стягнення, накладені на переможені держави за підсумками двох світових воєн. Проте конфлікти такого масштабу є рідкістю. Саме тому нам видається цікавим оцінити прецеденти стягнення компенсацій на користь держав, що постраждали у локальних конфліктах, на рішеннях колегіальних органів сучасної системи Організації Об'єднаних Націй. Відзначимо, що такі випадки не є численними, проте в якості прецеденту мають деяку вірогідність повторення для припинення виявів агресії у майбутньому.

Почнемо з розгляду громадянської війни у Нікарагуа, що тривала від 1981 до 1991 р. Інсурдженти, т. зв. Контрас, що воювали проти урядових військ Нікарагуа, отримували підтримку Сполучених Штатів Америки, що полягала у постачанні зброї та наданні матеріальної допомоги. Це було розцінено урядом держави як вияв агресії, у зв'язку з чим Манагуа звернулася із позовом до Вашингтону у Міжнародний суд ООН. Справа Нікарагуа проти США була розглянута цим органом у 1986 році. В ході слухань представники Нікарагуа довели, що Сполучені Штати Америки надавали широку допомогу інсурджентам, які перебували як на території самої країни, так і сусіднього Гондурасу. Міжнародний суд ООН пунктами 3–6 рішення у справі кваліфікував дії США як втручання у справи іншої держави, порушення заборони на застосування сили та зазіхання на суверенітет іншої держави. Пунктами 13–15 того ж рішення суд визнав, що шкода, завдана Сполученими Штатами, має бути компенсована у повному обсязі, однак не встановив суми компенсації та її форми [5]. Потребує вказівки той факт, що США заблокували виконання рішення Міжнародного суду ООН через Раду Безпеки Організації. Згодом в 1992 р. Нікарагуа відкликала вимогу про відшкодування збитків, оцінених позивачем у 370,2 млн. доларів США, втім цей прецедент став знаковим для міжнародного судівництва.

Надалі члени ООН неодноразово звертались до Міжнародного суду з позовами щодо компенсації шкоди, завданої у зв'язку з порушенням заборони на застосування сили: 1999 р. Югославія – до 10 країн НАТО, що брали участь у військовій операції на її території; 1999 р. Конго – до Уганди, а 2002 р. – до Руанди у зв'язку із збройним втручанням цих держав у громадянський конфлікт всередині країни. Проте жоден з цих позовів не був задоволений.

Окрім накладення стягнень за рішенням органів міжнародної юстиції, є й прецеденти відшкодування збитків за ініціативою інших суб'єктів міжнародних організацій. Найбільш характерним, а одночасно й найвагомим за обсягом здійснених відшкодувань є репарації, накладені на Ірак у зв'язку із збройною агресією щодо Кувейту у 1990–1991 рр. Згідно розділу «Е» Резолюції 687 (1991) Ради Безпеки ООН від 3 квітня 1991 року, прийнятої за поданням

спеціально створеної в системі органів Організації Компенсаційної комісії, на Ірак покладено обов'язок відшкодувати усі збитки Кувейту, завдані після 2 серпня 1990 р., для чого створено окремий фонд [6]. Цікаво, що пунктом 6 Резолюції 692 (1991), прийнятої РБ 20 травня 1991 р. [7], наповнення створеного фонду здійснювалось за рахунок утримання частини прибутків Іраку, отриманих від продажу нафтопродуктів. Всього на користь фонду за підрахунками Компенсаційної комісії було стягнуто понад 52 млрд. доларів США. З цих коштів відшкодовано збитки не лише держави, а й організацій та приватних осіб.

Названі прецеденти закріплюють механізм покладення компенсації як наслідку застосування сили, всупереч положень Статуту ООН. Одночасно виступаючи й заходом запобігання застосуванню сили як засобу міжнародної політики, цей механізм завершує класичну тріаду можливих заходів недопущення агресії, відомих міжнародному праву до заснування Організації Об'єднаних Націй. Із заснуванням ООН, цей перелік був розширений ще двома механізмами.

По-перше йдеться про кримінальне переслідування осіб, винних у плануванні та здійсненні агресії: «злочинів проти миру». Найпершим прикладом застосування міжнародної кримінальної юстиції у новому міжнародному праві є Нюрнберзький процес, який розглянув справи 16 осіб з числа військових та політичних функціонерів Третього Рейху, обвинувачуваних у численних воєнних злочинах під час Другої світової війни. На аналогічному Токійському судовому процесі визнані винними двадцять три військових злочинці з числа японських офіцерів.

Можливість застосування такого виду покарань у практиці міжнародних зносин сформульована низкою міжнародних договорів, зокрема Конвенцією про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Конвенцією про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 р., Римським Статутом Міжнародного кримінального суду, а також Статутами Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії та Міжнародного трибуналу з Руанди. Два останні документи хоч і на мають універсального характеру, оскільки прийняті Радою Безпеки ООН ad hoc щодо певних воєнних конфліктів, проте цікаві з огляду на прецеденти практики міжнародного переслідування. Окрім того, вартим уваги, на нашу думку, є той факт, що обома Статутами знову підтверджено, що офіційний статус обвинувачуваного як глави держави або члена уряду не звільняє його від кримінальної відповідальності. Більше того, обвинувачувані такого рівня несуть відповідальність також за те, що не запобігли вчиненню злочину своїми підлеглими [8].

Останнім з переліку можливих механізмів припинення триваючого порушення суб'єктом міжнародного права заборони на застосування сили, є ініціація світовим співтовариством збройної протидії державі-агресору. Можливість збройного втручання міжнародного миротворчого контингенту у воєнний конфлікт передбачена статтею 42 Глави VII Статуту ООН. Як зазначалось вище, згідно з положеннями документа компетенція щодо ініціації миротворчих операцій належить Раді Безпеки ООН. Саме припустимість такого втручання в

воєнні конфлікти, визнана усіма суб'єктами міжнародного права – членами Організації Об'єднаних Націй, є найважливішою якісною відмінністю ООН від попередніх організацій універсального характеру.

Природа миротворчих операцій ООН полягає у припиненні та запобіганні зіткненням між учасниками конфлікту шляхом створення на лінії розмежування буферної зони, контрольованої міжнародним контингентом. Таким чином, забезпечується режим припинення вогню на період розв'язання конфлікту дипломатичними засобами. Окрім військового персоналу, у миротворчих операціях можуть брати участь поліцейські або цивільні фахівці, завданням яких є забезпечення дотримання прав людини, а також реконструкція інститутів громадянського суспільства – організація демократичних виборів, надання консультацій щодо організації органів місцевого самоврядування тощо.

Історія миротворчих операцій веде свій відлік від початку місії ООН для контролю за виконанням перемир'я між Ізраїлем та арабськими країнами, розпочатої на Близькому Сході 1948 р. За перші 40 років від заснування ООН (тобто до 1985 р.), Радою Безпеки організовано лише 13 місій подібного характеру. За останні 30 років ж здійснено уже понад 50 миротворчих місій. Всього від 1945 р. для проведення миротворчих операцій 130 держав-членів ООН надали понад 1 млн. військовослужбовців, поліцейських та цивільних фахівців. За даними Організації Об'єднаних Націй, на сьогодні до місій, що проводяться під її егідою, залучено трохи менше, як 100 тис. осіб [9]. Тенденції розвитку заходів цього типу свідчать не тільки про їх ефективність, а й про зростаючу роль ООН у забезпеченні мирного співіснування держав.

Справа запобігання потенційним та припинення існуючих випадків застосування сили як засобу ведення закордонної політики є обов'язком усіх членів світового співтовариства, що покладається на них Статутом Організації Об'єднаних Націй. Спільним інтересом розвитку людської цивілізації є мирна еволюція, підтримання якої є найважливішим пріоритетом кожного учасника міжнародних відносин. Ситуація поглиблюється тим, що в умовах подальшої ескалації міжнародного напруження, її розвиток загрожує потрясіннями глобального характеру. Такому перебігу подій можна запобігти лише ефективним правозастосуванням із обранням відповідних засобів, що доступні сучасному міжнародному праву. Саме адекватна та виважена реакція міжнародної спільноти, виражена в усталених механізмах, може сприяти забезпеченню мирного розвитку людства.

Список використаних джерел

1. Определение агрессии. Утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года // [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml
2. *Stephen C. Neff*. War and the Law of Nations: A General History – Cambridge University Press, 2005 – 443 p.
3. A/RES/25/2625 – Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations // [Electronic resource] – Access mode : <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>

4. Vienna Convention on the Law of Treaties // [Electronic resource] – Access mode : http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf

5. Nicaragua v. United States of America – Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua – Judgment of 27 June 1986 – Merits – Judgments [1986] ICJ 1 (27 June 1986) // [Electronic resource] – Access mode : <http://www.worldlii.org/int/cases/ICJ/1986/1.html>

6. Resolution 687 (1991) of 3 April 1991 // [Electronic resource] – Access mode : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/687%281991%29

7. Resolution 692 (1991) of 20 May 1991 // [Electronic resource] – Access mode : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/692%281991%29

8. Тимченко Л. Д. Міжнародне право: Підручник / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с.

9. ООН на страже мира и безопасности во всем мире // [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/aboutun/booklet/peace.shtml>

Макарчук А. В. Протидія агресії засобами сучасного міжнародного права: історико-правова розвідка

Досліджується проблема міжнародного впливу щодо запобігання потенційним та припинення існуючих випадків порушення принципу незастосування сили чи погрози сили як елементу зовнішньої політики держав. Оцінюються механізми компенсації та запобігання агресії, доступні міжнародному праву до створення Організації Об'єднаних Націй, а також такі, що були започатковані у зв'язку із правозастосовною діяльністю ООН. Характеризуються окремі прецеденти застосування певних інструментів впливу щодо держав-агресорів та їх керівників. Еволюція відповідного правозастосування та сукупність наслідків розглядаються через призму триваючого загострення міждержавних відносин, приділяючи окрему увагу оцінці можливого позитивного впливу на зняття міжнародного напруження.

Ключові слова: міжнародне право, ООН, принцип незастосування сили чи погрози силою, агресія

Макарчук А. В. Противодействие агрессии средствами современного международного права: историко-правовое исследование

Исследуется проблема международного влияния с целью предотвращения потенциальных и прекращения существующих случаев нарушения принципа неприменения силы или угрозы силой как элемента внешней политики государств. Оцениваются механизмы компенсации и предотвращения агрессии, доступные международному праву до создания Организации Объединенных Наций, а также вошедшие в международную практику в связи с правоприменительной деятельностью ООН. Характеризуются отдельные прецеденты применения некоторых инструментов влияния относительно государств-агрессоров и их политического руководства. Эволюция соответствующего правоприменения и совокупности последних рассматриваются через призму продолжающегося обострения межгосударственных отношений, уделяя отдельное внимание оценке возможного позитивного влияния на снятие международного напряжения.

Ключевые слова: международное право, ООН, принцип неприменения силы или угрозы силой, агрессия

Макарчук А. Counteraction to aggression by means of contemporary international law: historical-legal study

The problem of international influence aimed at prevention of potential and cessation of actual issues of violation of the principle of refraining from treat or use of force as an element

of foreign policy of the states is studied. The brief overview of the legal regime of aggression is given, particularly focusing on the differences between the qualification of the act of aggression in the peace time and such military activities within the regime of wartime.

Five available mechanism of compensation and prevention of aggression are characterized. Three of such were broadly known and applied far before the foundation of United Nations. The first and the basic pillar of prevention of unlawful aggression is predetermined nullity of all territorial, economic or political benefits obtained by the state as the results of aggression. Such is particularly declared by the numerous international acts of the 20th century including Vienna convention on the law of international treaties and the UN Charter itself. Second possible outcome of aggression, common in international relations is the application towards the aggressor state of non-military sanctions that may however include economic, diplomatic, political influence that has to bring the aggressor to refuse from such politics. This mechanism has suffered a great evolution throughout last seventy years, beginning from application of universal sanctions in the cold war period to sectorial sanctions common for nowadays period. Third basic pillar of international counteraction to aggression is the application of obligation to pay certain reparations in the interest of the victim state, that was not so common for the modern international law, having however some notable examples of application.

Two new mechanism of counteraction to aggression were brought to the international practice by the United Nations. In the first place it is the international criminal prosecution of the persons directly responsible for the act of aggression. Such mechanism was established by the precedent of Nurnberg and Tokyo tribunals. Notable point, declared by the statutes of the International criminal tribunal for the former Yugoslavia and such for Ruanda, is that the official status of the person as the leader of the state shall not object his bringing to criminal liability.

Last mechanism is the international interference into military conflict on the resolution of UN Security Council by means of initiation of the international peacemaking mission. Such mechanism has been applied more than 60 times throughout the decades, involving more than 1 million persons from more than 130 UN member countries. Such method has proven its effectiveness as the instrument to stop the act of aggression for the period of political resolution of the dispute.

Provided analysis shows the most warrantable and effective approaches that might be taken by international community to solve the existing international tension and pursue the peaceful development of international relations.

Key words: international law, UN, principle of refraining from threat or use of force, aggression.